

УДК 34(477.83/86):001.814

Іван ТЕРЛЮК

**ПОПУЛЯРНІ ЗБІРНИКИ ПРАВА АВСТРІЙСЬКОЇ ГАЛИЧИНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ–ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ДУМКИ
І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ**

У статті розглядаються видання у формі витягів з нормативних актів з коментарями та зразками правових документів. Наголошується на найбільш актуальних правових проблемах українського національного руху в підавстрійській Україні.

Ключові слова: Галичина, «правотар», Австро-Угорщина, правові відносини, західноукраїнські землі.

Серед різних видів текстів з історії права і правової думки – публікацій законодавчих актів, діловодної документації, періодичної преси, документів особистого походження (мемуарів, спогадів, щоденників), літературних, публіцистичних, політичних творів – недооцінюється значення популярних збірників права, тоді як саме вони загострювали увагу читачів на найбільш злободенних правових проблемах. На характер таких видань, спосіб їх упорядкування, подачу матеріалу впливали, звісно, як суб'єктивні погляди і вміння автора-упорядника, так і стан чи «дух» епохи, в якій вони поставали. Тому популярні збірники є ще й важливим джерелом вивчення суспільно-політичних процесів.

Історія права й української правової думки в підавстрійській Галичині має доволі значну історіографію. Лише протягом останнього періоду окремим її аспектам присвячено праці Т. Г. Андрусяка¹, І. Ю. Гловацького², І. С. Монолатія³, І. Ю. Настасяк⁴, М. В. Никифорака⁵ та інших дослідників.

¹ Андрусяк, Т. Джерела історії української правової думки / Т. Г. Андрусяк // Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність: матеріали ХХІХ Міжнародної історико-правової конференції «Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність»: матеріали ХХІХ Міжнародної історико-правової конференції 19–22 вересня 2013 р., м. Феодосія / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова), А. Ю. Іванова (відп. секр.) та ін. – Київ ; Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 122–129.

² Гловацький, І. Адвокатура Галичини: історія, розвиток, правовий статус (1772–1939 рр.) / Іван Гловацький. – Варшава: DRUK-INTRO S.A., 2012. – 880 с.

³ Монолатій, І. Інші свої. Політична участь етнічних акторів пізногабсбурзьких Галичини і Буковини. Монографія / Іван Сергійович Монолатій. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. – 432 с.

⁴ Настасяк, І. Ю. Організація управління Галичиною і Буковиною у складі Австрії (1772–1848 рр.): монографія / І. Ю. Настасяк. – К.: Атіка, 2006. – 160 с.

⁵ Никифорака, М. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / М. В. Никифорака. – Чернівці: Рута, 2004. – 284 с.

Водночас історико-юридичне пізнання минулого надалі залишається актуальним напрямом і диктує потребу подальших досліджень в царині джерелознавства історії права.

Мета статті – привернути увагу до комплексу джерел з історії права і правової думки, показати їх роль у популяризації юридичних знань та вплив на суспільно-політичні процеси.

Перебування українців у другій половині XIX – на початку XX століття у складі двох тогочасних найбільших європейських імперій (російської і австрійської), відсутність власної державності, а відтак і системи національного законодавства, зумовлювало викривлений розвиток багатьох сфер життєдіяльності української спільноти, політичне життя якої реалізовувалася через мережу культурно-освітніх товариств і політичних партій. За таких умов творення національного законодавства здійснювалося шляхом переосмислення чинних законів тих держав, до складу яких входили ті чи інші частини українських земель. У підавстрійській Галичині це завдання покладалося на західноукраїнську інтелігенцію – адвокатів, суддів, науковців. Саме їхні праці, що часто були результатом подвижницької діяльності авторів, об'єктивно формують фонд української правової думки.

Переосмислення правової реальності відбувалося на різних рівнях. Найпростішим, водночас чи не найважливішим, був переклад і опублікування законів українською мовою⁶. Це допомагало їх засвоїти різним верствам населення, яке не завжди задовільно володіло мовою імперії. Окрім того, така діяльність інтелігенції сприяла становленню і розвитку української правничої термінології. А оскільки переклади чинного законодавства, офіційних текстів зазвичай супроводжувалися роз'ясненнями, коментарями, зразками правових документів тощо, то вони фактично й започаткували розвиток національної юридичної науки⁷.

У Галичині від 1860-тих років найбільш типовою формою таких публікацій стали «правотарі» – збірники у формі витягів з нормативних актів, із коментарями і зразками правових документів. Зразком такого видання є «Правотарь» галицького журналіста й письменника, члена москвофільського літературно-громадського гуртка так званої погодинської колонії Северина Шеховича (1829–1872)⁸, де автор зосередився на характеристиці законодавства з адміністративної сфери – громадського урядування, поліційної влади тощо.

Поява найпомітніших видань такого типу, випущених народовцями, припадає на останню чверть XIX століття. Варто згадати ще кілька правотарів, підготовлених судьями-українцями. Це насамперед «Руский правотар домовий» – перший україномовний юридичний довідник, який упорядкували

⁶ Андрусак, Т. Судді-українці Австро-Угорської імперії та їх внесок у розвиток української правової думки // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції м. Саки / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова). – Київ ; Сімферополь: СМД, 2011. – Ч.1. – С.115.

⁷ Ididem, с.116.

⁸ Правотарь. Порадникъ во всякихъ справахъ судовыхъ, политическихъ и гражданскихъ / Под ред. Северина Шеховича. – Львовъ, 1869. – 130 с.

нотаріус Володимир Левицький (Василь Лукич) та суддя Юліан Сельський (Семигинівський),⁹ Дем'ян Савчак уклав «Збірник адміністративних законів», що містив чинне законодавство з ділянки прав і статусу громади, повіту, краю, держави¹⁰.

Проте якісно новий погляд на проблему юридичного інформування населення, підвищення рівня його правової освіти репрезентував у своєму «Правотарі» кандидат в адвокати Пилип (Филип) Евин¹¹, і його праця заслуговує на окремих розгляд.

Новизна підходу автора-упорядника «Правотаря» Пилипа Евина полягає в тому, що він не лише прагнув познайомити читача із системою законодавства Австро-Угорської монархії, але й спонукав його до активного обстоювання своїх прав. Він популярно прокоментував чи не кожне положення закону, численні взірці правових документів прив'язав до типових випадків, з якими українські селяни зустрічалися в повсякденному житті, що уможливило практичне застосування посібника.

Структурно «Правотар» Пилипа Евина складається з 14 частин, кожна з яких охоплює найважливіші галузі австрійського права – цивільного та цивільно-процесуального, кримінального та кримінально-процесуального. Окремо подано витяги нормативно-правових актів із царини земельного законодавства, основних нормативних актів, що регулюють проблеми фінансового, вексельного та торгового права.

Зі сфери цивільно-правових відносин Пилип Евин докладно подав головні інститути цивільного права за загальним австрійським кодексом (1812), який залишався у Галичині чинним навіть після її приєднання до складу міжвоєнної Польщі (припинив дію 1933 року, а в сучасній Австрії зі змінами чинний донині)¹². У «Правотарі» передано основний зміст вступу, де викладено загальні міркування про цивільний закон і три його структурні частини. В останніх основну увагу приділено праву власності. Першу частину законодавець присвятив особистим правам, другу – речовим, а в третій подав загальні постанови, що стосуються і перших, і других. Уміщені в книжці витяги доволі повно інформують про інститут права власності на українських землях Австрійської імперії. Зокрема, воно трактувалось як довільне й необмежене

⁹ Рускій правотар домовий або кожному приступне пояснене, в який спосіб кожний при грамотах правних всякого рода сам заступатись і потрібні письма як поданя, просьби і т. і. без помочи адвоката з повною силою правною споряджати може. Том перший: Закон цивільний wraz з дотичними доповненнями, поясненнями — і більше як 200 ріжнородними взірцями та прикладами / Уложили *Василь Лукич* і *Юліан Семигинівський*. – 1-е вид. – Львів: З друкарні Товариства імені Шевченка, під зарядом К. Беднарского, коштом Василя Лукича, 1885. – 432 с.

¹⁰ Збірник законів адміністраційних / уложив др. *Дем'ян Савчак*. – Львів: Накладом автора, 1893. – 543 с.

¹¹ Правотар. Збірник обовязуючих цивільних і карних законів та приписів про права рускої мови wraz з взорами судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів іпр. і подань в справах адміністраційних з приписами про стемплеві, вписові і переносні належности / Зладив д-р *Филип Евин*. Накладом автора. – Жовква: В печатні ОО. Василян, 1909. – 936 с.

¹² *Терлюк, І.* Історія держави і права України: [навч. посіб.] / *І. Я. Терлюк*. – Вид. 3-тє, перероблене. – Київ: Атіка, 2013. – С. 232.

володіння майном. Набути власність могла будь-яка фізична особа, якщо цього їй не забороняв закон. Нерухомість у власність не могли придбати монахи й іноземці-нехристияни. Права у будь-який спосіб розпоряджатися своїм майном позбавлялися військові втікачі від дня втечі. Право власності втрачалося з волі власника через продаж чи дарування, за рішенням суду (конфіскація, вилучення речі з обороту) або через факт знищення (втрату).

Окремі частини видання присвячені огляду спадкового права. Так, підставами виникнення права спадкування було визначено закон, заповіт і договір на спадкування. Заповідати можна було усно чи письмово. Розрізняли заповіді публічні (укладений у суді або в нотаріуса) та приватні (зі свідками чи без них). Успадковувати можна було у випадках, якщо спадкодавець: не залишив заповіту або цей заповіт визнано недійсним; уклавши заповіт, не розпорядився в ньому всім своїм майном або в пізнішому заповіті розпорядився лише частиною майна; у письмовому заповіті не передбачив тих осіб, котрим майно мало б належати за законом. З-поміж статей, що регулювали право на успадкування майна, Пилип Евін у повному обсязі подав ті, що встановлювали обмеження. Зокрема, позашлюбні діти мали рівні права зі шлюбними на спадок тільки по материнській лінії, але не мали жодних прав на спадок по батьківській. Та в реальному житті долю позашлюбних дітей часто визначали не лише законодавчі акти, а й морально-етичні норми¹³.

З інститутів зобов'язального права чи не найбільше місця укладач відвів для ґрунтовно розробленого договірному праву. Договір могли укладати в будь-якій формі – усно чи письмово, у суді чи поза ним, зі свідками чи без них. Договір міг бути одностороннім (дарування); двостороннім (купівлі-продажу); безоплатним та оплачувальним; консесуальним, себто таким, до укладення якого достатньо лише згоди сторін, і реальним, в якому укладення договору є і його виконанням.

В окремій частині Пилип Евін оглянув норми сімейного (родинного) права, яке в імперській Австрії вважали однією з найконсервативніших складових частин цивільного права¹⁴. Зазначимо: в Австрійській імперії визнавався тільки церковний шлюб (до 1856 року), але подружні справи належали до юрисдикції світського суду. Цивільні шлюби існували тільки для людей, релігійна належність яких не мала статусу, офіційно визнаного державою. Пилип Евін в повному обсязі вмістив урядову постанову від 9 квітня 1870 року, яка дозволяла цивільний шлюб, якщо душпастир одного з трьох державно визнаних віросповідань відмовив у заповідях і шлюбі.

За нормами цивільного права Австро-Угорщини, двоє в подружжі однаково зобов'язувалися до подружньої повинності, вірності, водночас зверхником сім'ї визнавався чоловік. Він визначав місце проживання сім'ї, мав вирішальний голос у керівництві господарством. На нього покладалися обов'язки

¹³ Маланчук-Рибак, О. Права жінок у контексті суспільно-правової культури Галичини XIX – початку XX ст. // Вісник Львів. університету. Серія історична / Оксана Маланчук-Рибак. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 1999. – Вип. – Вип. 34. – С. 190.

¹⁴ Ibidem, с. 190.

з утримання і захисту сім'ї, матеріального забезпечення дружини навіть у випадку розлучення, яку він мав «заступати в усіх пригодах».

Законодавчі норми докладно регламентували права обох батьків щодо їхніх дітей. Попри декларацію рівних (однакових) батьківських прав, вони все ж різнилися. Батько мав першість у визначенні опікуна над дітьми. Батьківська влада втрачала силу тільки після настання повноліття дітей, тобто виповнення 24 років.

Закон визначав основні причини розлучення. Серед них: подружня зрада, засудження до ув'язнення щонайменше на п'ять років, відсутність одного з подружжя з невідомих причин принаймні рік, небезпечна для життя і здоров'я поведінка, тяжкі тілесні побиття, а також «непоборима відраза» між подружжям. Провини чоловіка чи жінки окремо не вирізнялися. Проте оформлений юридично розрив шлюбних відносин був надзвичайною рідкістю. Дослідники вважають, що перешкодою цьому слугувала традиційна релігійна свідомість населення¹⁵.

Як відомо, кримінально-правові відносини на західноукраїнських землях у період австрійського панування врегульовувалися на основі кількох кодифікацій кримінального права. У книзі подано останню – 1853 року, що діяла в Галичині аж до введення польського кримінального кодексу (1932). Останній усі протиправні діяння пропонував поділяти на злочини і проступки. Такий поділ позначився на його структурі (у кодексі відповідно подано дві частини). Злочином уважалося свідомо вчинене суспільно небезпечне діяння. Поняття злочину обов'язково супроводжували ознаки усвідомленого наміру заподіяти зло щодо об'єкта посягання. Без цих ознак протиправні діяння трактувались як проступки. За злочини, наслідком яких стала смерть, зазвичай передбачалася смертна кара через повішення або розстріл. Інші злочинні діяння каралися тюремним ув'язненням на різні строки – від шести місяців до одного року. За окремими тяжкими злочинами тривалість ув'язнення була прямо пропорційною до характеру злочину і кількості обтяжливих обставин. За їх наявності могли ув'язнити до п'яти, десяти, двадцяти років чи довічно. До обтяжливих обставин закон відносив рецидив, утягування інших до злочину, вчинення групового злочину, обман слідства. Полегшувальними обставинами, з огляду на особу винного, були: неповноліття, коли злочинцеві не виповнилося 20 років; психічна хвороба злочинця, що вплинула на його виховання; бездоганна поведінка перед учиненням злочину; підштовхування до злочину з боку інших осіб. Злочини, скоєні дітьми у віці 11–14 років, карались як проступки, але співучасть у таких діяннях старших осіб каралась як за злочини. За проступки кодекс передбачав грошові покарання, арешт до шести місяців, тілесні покарання, заборону проживати в даній місцевості, конфіскацію майна тощо. Тілесні покарання було офіційно скасовано загальноімперським законом 15 листопада 1867 року, але в Галичині тривала дія цісарського патенту від 20 квітня 1854 року, що передбачав як додаткове покарання побиття палками¹⁶. Упродовж свого існування кримінальний кодекс доповнювався іншими законодавчими актами, зокрема військово-криміналь-

¹⁵ Маланчук-Рибак, О. *op. cit.*, с. 189.

¹⁶ Терлюк, І. *op. cit.*, с. 303.

ним кодексом 1855 року, який посилив відповідальність військовослужбовців за державні злочини.

Основою кримінального судочинства на початку ХХ століття в Галичині був кримінально-процесуальний кодекс (1873), звідки у правотарі Евина також розміщено витяги із широкими коментарями. Цей кодекс, на відміну від попереднього (1853), встановлював усність і гласність процесу, допускав участь «громадськості» (суду присяжних) у розгляді тяжких злочинів й проводив ідею вільного оцінювання доказів за внутрішнім переконанням суддів.

Важливим компонентом книжки Пилипа Евина вважаємо докладний огляд австрійського конституційного законодавства. Саме під впливом останнього історичний російсько-австрійський кордон від другої половини ХІХ століття стає не лише географічно-політичним поняттям, але й засвідчує фактичну приналежність двох частин українського народу до різко відмінних суспільно-політичних систем¹⁷. Австрійсько-імперське конституційне законодавство у Галичині (як, зрештою, у Буковині, меншою мірою – на Закарпатті) відіграло роль каталізатора національної свідомості для провідної верстви населення краю – української інтелігенції. А це своєю чергою спричинилося до поживлення подальшої боротьби за національне відродження.

Найбільше місця автор-укладач відвів базовому серед низки австрійських конституційних актів 1860-тих років Закону про загальні права громадян (21 грудня 1867 року), згідно з яким проголошувалася рівність усіх громадян імперії перед законом (ст. 2), однакові можливості в зайнятті державних посад (ст. 3), свобода пересування (ст. 4), недоторканість приватної власності (статті 5-6), таємниця листування (ст. 10), право подавати петиції і прохання (ст. 11), свобода слова й друку (ст. 13). Скасовувалася попередня цензура. Проголошувалася свобода віри й совісті за умови, що релігійні погляди не завдаватимуть шкоди державним обов'язкам громадян. Вказувалося, що австрійські піддані мають право свободи вибору професії та здобуття фахової освіти. Законом про загальні права населення та постановою центрального уряду від 21 грудня 1867 року (ст. 19) було визнано рівноправність усіх народів імперії, право кожного народу зберігати і плекати свої мову, звичаї, традиції, релігію. Засвідчувалося визнання державою рівності всіх крайових мов у школі, державних установах і громадському житті.

У правотарі подано витяги законодавчих актів, виданих раніше і долучених до конституційного Закону про загальні права громадян. Зокрема, Закон про захист особистої свободи 27 жовтня 1862 року, в якому зазначалося, що ув'язнення особи може відбутися тільки відповідно до судового рішення: без дозволу судових властей громадянина могли затримати до 48 годин. Згідно із Законом про захист домового права, обшук будинку можна було здійснювати лише за судовим рішенням або письмовим дозволом судових властей протягом 24 годин після його надання. Закон про пресу від 17 грудня 1862 року надавав право видавати газети та журнали фактично всім громадянам імперії; унормовував порядок заснування нових видань – у крайовий уряд потрібно було повідомити

¹⁷ *Грицак, Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. – Київ: Генеза, 1996. – С.16.

програму видання, прізвище відповідального редактора та місце друку; водночас зобов'язував кожного видавця надсилати періодичне видання в органи безпеки краю не пізніше, ніж за 24 години до виходу у світ і передбачав право влади конфіскувати окремі статті або номери газет із політичних мотивів.

Та чи не найважливішим, на наш погляд, структурним компонентом книжки є розділ, присвячений праву української мови в органах влади, зокрема правосуддя – судах та державної прокуратури. Варто зазначити, що під «правом мови» певної нації в законодавстві Австрії (згодом Австро-Угорщини) історики права розуміють норми законів, що визначали межі правового статусу мови¹⁸. Існувало розрізнення мови титульної нації, себто – «мови державних законів, автентичного тексту законів» і мови національних меншин імперії. Остання означувалася як «крайова мова» або «вживана в краю». Крім того, у нормативно-правових актах імперської Австрії на означення «прав мови» вживалися різні за сутністю політико-правового змісту поняття. Наприклад: мова «урядова», «мова внутрішнього користування», «мова зовнішнього користування», «рідна мова», «матірня мова» тощо¹⁹.

Рівноправність мов Габсбурги проголосили ще в революційному 1849 році. Відтоді руська (українська) мова разом з польською отримали статус «крайових мов» на підставі ухваленої цісарським патентом від 29 червня 1850 року «Крайової Конституції» для Галичини²⁰. Цим документом австрійський уряд на законодавчому рівні проголосував рівноправність польського та руського (українського) народів, відтак визнавав існування українського народу та його мови. Проте ця законодавча норма аж ніяк не припинила постійного українсько-польського протистояння за розширення прав уживання своєї мови у різних сферах публічного життя.

В обстоюванні прав української мови в органах державної влади Пилип Евин рекомендував посилатися передовсім на два нормативних акти (витяги подано) – державний закон від 5 березня 1862 року та, особливо, крайовий закон від 12 серпня 1866 року, що були прийняті за кілька років перед проголошенням Австрії дуалістичною конституційною монархією і зобов'язували місцеву владу дотримуватися принципової позиції щодо української мови. Так, за допомогою крайового Закону представники місцевої державної влади та самоврядування мали забезпечити таке ставлення до мов, яке виключало б можливість загострення міжнаціональних суперечностей. Зокрема, в документі зазначалося, що там, де переважають українці, магістрати повинні всіляко сприяти поширенню української мови²¹.

¹⁸ *Марковський, В.* Правовий статус української мови в Австро-Угорській імперії / *В. Я. Марковський* // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – Вип.1. – С. 49.

¹⁹ *Ibidem*, с. 50.

²⁰ *Петрів, Р.* Австрійські, Австро-Угорські, і Галицькі Конституції (кінець XVIII–XIX ст.ст.) / *Роман Петрів*. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – С. 53-80.

²¹ *Петрів, Р.* Право Австрії та Східної Галичини (70-ті роки XVIII ст. – 70-ті роки XIX ст.) / *Роман Петрів* // *Право України*. – 2000. – № 6. – С.118.

Урегулювати мовну проблему в сфері правосуддя мали кілька розпоряджень Міністерства правосуддя (юстиції) першої половини 1860-тих років. У своєму аналізі Пилип Евин зосередився насамперед на міністерських розпорядженнях для голів вищих крайових (апеляційних. – *І. Т.*) судів у Львові і Кракові, а також державної прокуратури у Львові і Кракові (№ 10340 від 9 липня 1860 р., № 3297 від 21 квітня 1861 р., № 9962 від 30 жовтня 1861 р.).

Перше розпорядження визначало, що в судовому окрузі Галичини й Буковини, який належав до Львівського апеляційного суду (Львівський вищий крайовий суд обслуговував Галичину й Буковину від часу австрійської судової реформи 1852 року. – *І. Т.*)²², польська і руська мови є «крайовими», тобто мають рівнозначний правовий статус²³. У документі, зокрема, зазначалося, що «сторонам можна не тільки вносити свої подання, або заяви до судів крайовою мовою чи німецькою, а й органи судової влади зобов'язані в службових зносинах використовувати, усно чи письмово, під час судового процесу, зрозумілу для Сторони мову»²⁴. Для забезпечення цього положення висувалися низка беззаперечних до виконання вимог, серед них: **а)** можливість для фізичних та юридичних осіб (стосовно мови в судах громаду належало вважати як Сторону. – *І. Т.*) послуговуватися однією з трьох мов – німецькою, польською або руською – на території коронного краю Галичини, яка належала до Львівського апеляційного суду; адвокати сторін могли послуговуватися мовою, рідною для підзахисного, під час внесення заяв та подань до судів; **б)** протоколи з усних заяв сторін, як і протоколи заслуховування Сторін, свідків та експертів на судових засіданнях (або під час судового процесу), необхідно було записувати відповідно до територіальної належності округу і залежно від того, яка мова є рідною для зацікавленої сторони; **в)** у відповідях для сторін (відповідно до територіальної приналежності округу) суд мав використовувати ту із трьох згаданих мов, якою було внесено подання чи усну заяву, або ту мову, якою було складено протокол; ця норма була обов'язковою для судів Галичини щодо всіх відповідей сторонам, рішень, ухвал, повідомлень, відозв і доручень; **г)** під час судових процесів у справах позовного та непозовного провадження, в яких брали участь кілька сторін, сторонам, а також їхнім адвокатам можна було використовувати одну з трьох мов, залежно від того, яка мова є рідною для Сторони, яку захищають, обґрунтоване судове рішення потрібно складати тією мовою, якою було внесено перше подання, скарга чи заява до суду; якщо в суді першої інстанції провадження відбувалося не тільки німецькою, й іншою мовою, то обґрунтовані судові рішення вищих судових інстанцій належало оформляти також тією мовою, якою велося провадження у суді першої інстанції; **д)** судові постанови й вирок у кримінальних справах та його зміст мали оголошуватися рідною для підсудного мовою; якщо підсудний не знав жодної з вище зазначених трьох мов,

²² Див. докладніше: *Терлюк, І.*, *op. cit.*, с. 227–231.

²³ З огляду на особливості суспільно-політичних відносин крайовими мовами на Буковині згідно з Розпорядженням № 7017 від 17 серпня 1864 р. визнавалися німецька, румунська й українська (Правотар..., с. 4).

²⁴ *Ibidem*, с. 2.

зміст вироку складався німецькою, а для підсудного для перекладу змісту вироку суд мав запросити перекладача²⁵.

Ще одне Розпорядження Міністерства юстиції від 21 квітня 1861 року за № 3297 наказувало всім судам судового округу Галичини й Буковини (поширювалося і на державні прокуратури. – *I. Т.*) приймати подання руських (українців), складені кирилицею; також тим судам дозволялося вживати кирилиці при складанні протоколів і судових рішень. Австрійське Міністерство юстиції наказувало суддям і судовій адміністрації вивчити українську мову, хоча б настільки, щоб уміли нею читати²⁶. Деталізувати положення цього розпорядження було покликане інше – № 9962 від 30 жовтня 1861 року.

Виходячи з вище зазначених розпоряджень австрійського Міністерства юстиції, галицькі правники вивели юридичну формулу забезпечення прав української мови в судах краю. Їхні рекомендації мали стати пам'яткою для кожного українського адвоката і полягали в тому, щоб: **а)** стежити за кожним внесеним до суду поданням, рівно ж як і заявленим у суді усно, вимагати відповіді суду тією мовою, якою вносилося подання чи усна заява. Тією ж мовою належало робити витяги з актів; **б)** урядові повідомлення в справах Сторін суди могли помістити однією чи кількох мовах «в урядовій газеті» («Віснику законів крайових», що виходив з жовтня 1849 р. – *I. Т.*); у будь-якому разі їх належало помістити тією «крайовою мовою», якою подавався позов; **в)** у неспірних справах рекомендувалося прийняти правило, за яким накази, звернення і постанови, котрі видають суди Сторонам, мають готуватися «матірною» мовою Сторони, яка зверталася до суду; **г)** у справах, де вживали двох різних мов, вирок належало видати двома; **д)** у кримінальних справах судам слід було слухати покази потерпілих та свідків, а також експертів їх «матірною» мовою, а процес провадити «матірною» мовою обвинуваченого, і тією ж мовою оголошувати вирок²⁷ тощо.

Отже, видання під загальною назвою «правотарі», зокрема «Правотар» Пилипа Евина, є важливим джерелом вивчення української правової думки і права підавстрійської Галичини. Поява збірників, які популяризували закони, засвідчує, що в другій половині XIX – на початку XX століття в Австро-Угорщині було витворено міцну правову базу для гарантування особистих свобод і прав громадян імперії. Певний поступ відбувся також в урегулюванні непростого для імперської держави питання міжнаціональних стосунків. Разом з тим у процесі правотворення було залишено чимало застарілих правових норм. Вони зберігали переваги одних верств населення над іншими, і в підсумку призводили до нерівноправного становища націй. Чимало правових норм було записано у вигляді декларацій і не підкріплювалося відповідними механізмами введення в дію. Зокрема, це стосується тези про рівноправність народів і їхніх мов, яка не отримала подальшого роз'яснення в законодавстві і тому в різних землях трактувалася по-різному, залежно від розстановки

²⁵ Ibidem, с. 2.

²⁶ Марковський, В. *op. cit.*, с. 52.

²⁷ Правотар... – Жовква: В печатні ОО. Василян, 1909. – С. 3–4.

політичних сил. Значною мірою такі невідповідності зумовлювали надієвість багатьох демократичних норм і гостру боротьбу навколо них. Але навіть попри вказані недоліки австрійсько-імперське законодавство стало основою демократизації суспільства.

Ivan TERLIUK. Popular Collections of Law in Late 19th – Early 20th-century Austrian Galicia as a Source for the Study of Legal Opinions and Socio-Political Developments.

The author of the article examines publications in the form of extracts from normative acts with commentaries and samples of legal documents. Focus is placed on the most pressing legal issues of the Ukrainian national movement in Austrian Ukraine.

Keywords: Galicia, «pravotar» (legal guide), Austria-Hungary, legal relations, Western Ukrainian territories.